

spectrum disorders. Selected rules of the diagnostic stage speech therapy examination. Specify the conditions of implementation of this process, which will be useful to build programs on speech development. Identified key areas of examination oral speech in preschool children with autistic spectrum disorders. Set the main parameters of assessment that will allow you to select the most immature, and most of the surviving components of the speech of the senior preschool children with autism spectrum disorders and, based on this, to develop a corrective program.

Keywords: autism, speaking, the process of diagnostics, diagnostic rules, peculiarities of diagnostics, methods.

Стаття надійшла до редакції 25.09.2014р.

Статтю прийнято до друку 26.09. 2014 р.

Рецензент: д.п.н., проф. Шеремет М.К..

УДК: 376-056.34

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ СИСТЕМИ СПІЛКУВАННЯ ЗА ДОПОМОГОЮ ОБМІНУ КАРТКАМИ

Лопатіна Г. О.

кандидат педагогічних наук, доцент

В сучасній Україні неухильно зростає інтерес до вивчення, підтримки, навчання, соціалізації дітей із комплексними порушеннями психофізичного розвитку. Зростання чисельності цих осіб та розуміння їх комунікативних проблем вимагає активного включення сучасного наукового потенціалу в процес пошуку нових альтернативних засобів спілкування.

У контексті нашої роботи доцільним буде підійти до розуміння феномена спілкування з психолого-педагогічних позицій і за основне взяти визначення М. Лісіної, що спілкування – це взаємодія двох (і більше) людей, спрямована на узгодження та об'єднання їхніх зусиль з метою налагодження відносин і досягнення загального результату [3]. У такому розумінні основними характеристиками комунікативної діяльності є: взаємна спрямованість дій партнерів щодо спілкування; активність кожного партнера; суб'єктність мовців, коли кожний із них виступає як особистість, а не об'єкт будь-якого впливу. Дослідниця зазначає, що спілкування є основною сферою прояву специфічно людських емоцій і взагалі психічних станів, необхідною умовою формування психологічних властивостей особистості. Іншими словами, не кожна спрямована і навіть взаємспрямована дія може розглядатися як акт спілкування. М. Лісіна довела, що за надмірного акценту на обмін інформацією, як сутності спілкування, останнє перетворюється в комунікацію – явище більше вузьке, ніж спілкування.

Природа спілкування, його вікові та індивідуальні особливості, механізми протікання й зміни є предметом наукового інтересу, зокрема філософів (В. Біблер, М. Бубер, М. Каган та ін.); лінгвістів (М. Бахтін, Т. Винокур, Л. Щерба, Л. Якубинський та ін.); нейропсихологів (Т. Ахутіна, Ж. Глозман, Ю. Мікадзе та ін.), психолінгвістів (О. Леонтьєв, Т. Ушакова, С. Цейтлін, О. Шахнарович та ін.), лінгводидактів (А. Арушанова, А. Богущ, Н. Гавриш, О. Лещенко, К. Крутій, М. Пентиліук, С. Хаджирадзе, О. Ушакова, Г. Чулкова та ін.) та ін.

Нейропсихологи та психологи розглядають спілкування як одну з умов розвитку дитини, найважливішим компонентом формування її особистості. Важливо усвідомлювати, що акт спілкування має дуже складну структуру, „починається з того, що людина випробовує яку-небудь потребу, що звичайно лежить за межами спілкування, у сфері тієї діяльності, котру це спілкування обслуговує”. Серед характеристик мовленнєвого спілкування Ю. Пассов також виокремлює активність, яка забезпечує ініціативну мовленнєву поведінку; цілеспрямованість, що виражається наявністю стратегії – процесу реалізації загального завдання – і тактики, спрямованої на здійснення операцій і дій, „працюючих” на рішення загального, головного завдання; зв'язок з іншими видами діяльності, оскільки потреба в спілкуванні виникає, якщо обидва співрозмовники залучені в один контекст діяльності.

Цікавою є запропонована модель О. Леонтьєва, який пропонує орієнтуватися на планування мовцем спілкування, уявляти, що буде говорити, потім обирати конкретні засоби насамперед мовленнєві, які він буде використовувати, і лише після цього здійснювати саме спілкування. Проте на цьому акт спілкування не закінчується – мовець повинен контролювати ефективність спілкування, повинен бути встановлений зворотний зв'язок, який сигналізує мовцю про те, що обрані ним зміст і способи досягли своєї мети. Загально-психологічна структура будь-якої діяльності може бути подана такою схемою: потреба, мотив, мета, спосіб, результат.

Науковці визначають низку обов'язкових умов, що забезпечують виникнення й реалізацію комунікативних актів, зокрема, присутність як мінімум двох партнерів у спілкуванні (комунікантів), мовця (комунікант) та слухача (перципієнта, або того, хто отримує інформацію) і ситуацію спілкування, що стимулює або порушує активність партнерів [5, с. 46].

Однак, розуміючи, що відсутність мовлення не повинна позбавляти можливості спілкування, а навчання й виховання дітей з особливостями психофізичного розвитку за традиційними методиками не перспективне, останні декілька років теоретики та практики корекційної педагогіки розпочали активний пошук та вивчення

світового досвіду використання альтернативних та допоміжних засобів комунікації.

Мета нашої статті полягає у з'ясуванні сутності, структури та змісту системи спілкування за допомогою обміну картками.

Перш за все, визначимо цілі використання альтернативної комунікації: побудова функціонуючої системи комунікації; розвиток навички самостійно та зрозуміло доносити до слухача нову для нього інформацію; розвиток здатності дитини висловлювати свої думки за допомогою символів.

Додаткова комунікація може застосовуватися при порушеннях слуху; дизартрії, анартрії, апраксії; розумовій відсталості; аутизмі; синдромі Дауна; прогресуючих захворюваннях (м'язова дистрофія, множинний склероз); у разі захворювань або травм у результаті аварій або інсульту; при тимчасових обмеженнях мовлення. Навчання таких дітей за допомогою засобів альтернативної комунікації значно підвищує рівень їх соціалізації, покращує якість життя, розвиває самоповагу й надає можливість відчувати себе повноцінною особистістю.

Під час вибору засобів додаткової комунікації необхідно враховувати сильні сторони дитини і особливості її розвитку, оцінити рівень комунікативного розвитку, особливості і можливості дитини. Для цього на індивідуальних зустрічах з фахівцем з'ясовується, чи є в дитини бажання вступати в комунікацію, яким чином висловлюється цей намір, в яких ситуаціях ініціюється взаємодія, чи вміє дитина слухати і підтримувати діалог з дорослими й однолітками. Обговорюється, які засоби спілкування доступні для дитини на даний момент.

Для оцінки рівня комунікації та вибору засобів альтернативної комунікації проводиться спостереження за дитиною в різних ситуаціях буття (вдома, на заняттях, на індивідуальних зустрічах); проводиться обговорення та аналіз комунікативних дій, виконуваних дитиною (в повсякденному житті, під час ігор, спілкування з дорослими й однолітками); проводиться навчання дитини різних комунікативних дій; розглядаються варіанти використання допомоги дитині з боку дорослого, необхідність використання різних пристосувань.

Засобами додаткової комунікації є жестова комунікація, графічна комунікація (картинки, піктограми, альбоми, система PECS), глобальне читання, візуальний розклад, низько- та високотехнологічні допоміжні засоби, планшетні комунікатори.

Система альтернативної комунікації PECS (Picture Exchange Communication System) розроблена доктором Andrew Bondy та його помічником Lori Frost з Програми корекції аутизму штату Делавер, призначена для полегшення комунікації за допомогою карток [4]. Розглянемо методичні аспекти цієї системи.

Перед початком навчання дитини первинних навичок комунікації за допомогою карток PECS слід ґрунтовно підготуватися. Обов'язковою умовою для початку навчання за цією системою є наявність у дитини бажання щось отримати або зробити. З огляду на те, що на початковому етапі відбувається навчання навичок, за допомогою яких дитина висловлює свої прохання, потрібно визначити коло її інтересів й ті предмети та дії, яких вона зазвичай потребує. Це можна зробити декількома способами: або спостерігати за дитиною та записувати дані в таблицю, або систематично визначати мотиваційні стимули. Після того, як мотиваційні стимули визначені, слід підготувати наступні матеріали: фотокартки всіх улюблених мотиваційних стимулів та занять (5 x 5 см.); липучки; папку й паперові роздільники, на які можна буде приліпити фотокартки на липучках; картонну смужку з липучкою для побудови речень. Однак, з часом потрібно буде підготувати додаткові картки.

Розглянемо детальніше основні етапи навчання системі карток PECS [4]. Перший етап навчання вимагає формування навички подавати комунікативному партнеру картку із зображенням предметом або дією для висловлення прохання. Коли дитина бачить предмет, який хоче отримати, вона бере картку з зображенням даного предмета, простягає її партнеру по спілкуванню і залишає в його руці. На даному етапі навчання присутні двоє дорослих. Один із дорослих (комунікативний партнер) сидить навпроти дитини і тримає в руках предмет, який дитина хоче отримати, а інший дорослий (помічник) сидить позаду дитини і своєю рукою спрямовує руку дитини до картинки, допомагає їй взяти її та простягнути комунікативному партнеру. Тільки тоді, коли дитина кладе картку в руку комунікативного партнера, той називає даний предмет і дає його дитині. На першому етапі важливою є сама дія подачі картки, а не вибір предметів та різноманіття прохань. Тому використовується тільки один предмет і одна картка.

Другий етап навчання вимагає закріплення та узагальнення досвіду, отриманого на першому етапі. До другого етапу можна перейти, якщо дитина навчилася подавати самостійно від 10 до 24 карток без фізичної підказки помічника. На цьому етапі також відсутній вибір: перед дитиною лише одна картка та один предмет й так само не використовуються словесні підказки, але від дитини вимагаємо більш складної реакції, як-то: взяти картку, встати з-за столу і, підійшовши до дорослого, покласти йому в руку картку тощо. Завдання помічника на цьому етапі – фізично спрямувати дитину до картки або партнера у разі, якщо дитина втрачає зосередженість і не може зробити це самостійно. Після того, як дитина засвоїла, що використання карток впливає на оточуючих і що за допомогою карток вона може отримати те, що хоче, навчаємо дитину розрізняти ті символи, які вона використовує для комунікації.

Третій етап навчання – навчання розбіжності карток – відбувається, коли первинні навички комунікації

вже закріпилися. Зрештою дитина повинна навчитися обирати картку бажаного предмета з усіх карток, які знаходяться в його комунікативній книзі або на дошці. Цей етап розпочинається з вибору між двома картками: картки бажаного предмета і картки предмета, який дитина не хоче отримати. Якщо дитина обирає картку бажаного предмета, то отримує його, якщо обирає іншу картку, то отримує відповідний предмет, тобто той, який не хотіла отримати.

Під час навчання важливо не використовувати словесних підказок, краще постійно змінювати картки місцями для того, щоб дитина була більш уважною. Після того, як вона навчиться відрізнити картку бажаного предмета від картки предмета, який її не цікавить, можна з упевненістю переходити на наступний етап.

Четвертий етап навчання – вибір між двома бажаними предметами. В цій процедурі застосовується покрокове навчання. Нова реакція на цьому етапі – вибір предмета, відповідного картинці. Щойно дитина торкається правильного предмета, одразу ж слід її похвалити й дозволити взяти цей предмет. Той факт, що дитина обирає предмет, про який просить, є індикацією того, що вона використовує картку правильно. Якщо ж дитина намагається взяти невідповідний предмет, слід блокувати неправильну реакцію, зупинивши руку дитини й застосувати процедуру корекції помилки таким чином: покласти картку в альбом, за допомогою помічника взяти рукою дитини картку з зображенням бажаного предмета, покласти її рукою дитини в руку комунікативного партнера і отримати відповідний предмет. Після того, як дитина навчиться розрізнити дві картки й обирати відповідні предмети, слід ускладнювати цей процес за допомогою додаткових карток, тобто навчити дитину обирати з трьох, чотирьох, п'яти предметів і більше.

П'ятий етап є остаточним у процесі навчання відмінності карток – це навчання дитини обирати необхідну картку з комунікативної книги. Для цього слід зняти всі картки з обкладинки книги й розмістити одну або дві картки високомотиваційних стимулів на першу сторінку, закрити книгу. Після цього слід показати дитині один із предметів. Дитина повинна відкрити книгу, дістати відповідну картку і простягнути її. Якщо вона цього не робить, можна допомогти їй, а потім поступово прибрати фізичну підказку. Наприкінці спеціальних занять дитина навчається за допомогою карток із зображеннями повідомляти про бажання отримати певний предмет або зробити що-небудь.

Незважаючи на відносну простоту системи навчання, введення PECS буває може бути ускладненим через неправильні дії батьків і педагогів, уникнути цих труднощів можна за допомогою наступних правил.

Потрібно зрозуміти, що система обміну картками PECS є допоміжним інструментом, за допомогою якого дитина вчиться спілкуватися й не зашкодить іншим навичкам, а навпаки, сприятиме розвитку спонтанного мовлення.

На першому етапі навчання помічник повинен дочекатися ініціативи дитини і як тільки вона простягає руку до бажаного предмета, помічник повинен направити руку на картку, допомогти дитині взяти картку, і простягнути «комунікативному партнеру». Важливо вчити дитину правильно подавати картку і чекати, коли «комунікативний партнер» озвучить прохання і надасть бажаний предмет. Якщо дитина кидає картку, або одразу йде – це означає, що у неї немає достатньо мотивації, вона недостатньо зацікавлена в отриманні даного предмета. На четвертому етапі важливо вчити дитину вказувати пальцем на картки, які розташовані на смужці для того, щоб дитина була зосереджена на проханні, а прохання були комунікативними.

Нехтування другим етапом навчання і занадто швидкий перехід на наступні етапи часто ускладнює узагальнення даної навички і призводить до обмеженого використання карток – тільки на заняттях.

Не можна обмежувати середовище навчання лише заняттями або квартирою, оскільки тим самим ми обмежуємо можливості дитини спілкуватися з оточуючими та перешкоджаємо розвитку й узагальненню набутих навичок спілкування. Важливо подбати про те, щоб комунікативна книга завжди супроводжувала дитину.

Обмежений набір карток для прохань мотиваційних стимулів часто заводить навчання PECS в глухий кут і не дозволяє навичкам комунікації послідовно розвиватися. У даному випадку обмежений кругозір вчителів звужує і так обмежене коло інтересів дитини, а спілкування стає вимушеним і безглуздим.

Використання карток для спілкування не є природним ні для кого з нас і дитина може іноді забувати приносити картку та просити, підштовхуючи руку дорослого до бажаного предмета. З часом ця ситуація починає відбуватися все частіше. Для того, щоб виправити дану ситуацію, потрібно вчасно повернутися до другого етапу навчання і закріпити досвід подачі карток в просторі та в різних ситуаціях.

Необхідно також, щоб у процесі навчання «комунікативний партнер» і помічник терпляче чекали ініціативи дитини і озвучували прохання тільки після того, як дитина подала картку.

Важливо набратися терпіння та не вимагати від дитини вимовляти слово або склад від назви предмета, оскільки подача карток з одночасним вимовлянням слів стає для дитини занадто складною реакцією, і вона починає уникати використання карток. Над цими навичками краще працювати паралельно і в майбутньому об'єднати їх в навичку вокального спілкування.

Підсумуємо. Включення в корекційно-реабілітаційний процес засобів альтернативної комунікації,

зокрема, системи альтернативної комунікації PECS, сприяє розвитку спонтанного мовлення дітей та формуванню навичок спілкування. Перспективою подальших пошуків вважаємо застосування системи обміну картками в процесі інклюзивного навчання.

Література

1. **Ахманова О. С.** Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 606 с. 2. **Лисина М.И.** Проблемы онтогенеза общения / М. И. Лисина. – М.: Педагогика, 1986. – 144 с. 3. **Лопатіна Г.О.** Особливості використання системи графічних символів у роботі з дітьми з аутизмом / Г.О.Лопатіна // Комунікація для всіх: матеріали ІХ Східно- та Центральноєвропейської альтернативної та допоміжної комунікації; за ред. В.М.Синьова, М.К.Шеремет. – Київ: ДІА, 2013. – С. 65-69. 4. **Фрост Л.** Система альтернативной коммуникации с помощью карточек (PECS): руководство для педагогов / Лори Фрост, Энди Бонди. – М.: Теревинф, 2011. – 416 с. 5. **Цейтлин С. Н.** Язык и ребенок: лингвистика детской речи / С. Н. Цейтлин. – М.: Владос, 2000. – 238 с.

References

1. **Ahmanova O.S.** Slovar lingvisticheskikh terminov / O.S. Ahmanova. – M.: Sovetskaya entsyklopediya, 1969. – 606 p. 2. **Lisina M.I.** Problemy ontogeneza obshcheniya / M.I. Lisina. – M.: Pedagogika, 1986. – 144 p. 3. **Lopatina H.O.** Osoblyvosti vykorystannya systemy grafichnykh symboliv u roboti z ditmy z autyzmom / H.O. Lopatina // Kommunikatsiya dla vsih: materialy IX Shidno- ta Tsentralnoyevropayskoji alternatyvnoji ta dopomignoji komunikatsiji; za red. V.M. Synova, M.K. Sheremet. – K.: DIA, 2013. – P. 65-69. 4. **Frost L.** Sistema alternatyvnoy komunikatsiy s pomoshchyu kartochek (PECS): rukovodstvo dlya pedagogov / Lori Frost, Andy Bondy. – M.: Terevinf, 2011. – 416 p. 5. **Tsaytlin S.N.** Yazyk i rebenok: lingvistika detskoj rechi / S.N. Tsaytlin. – M.: Vlados, 2000. – 238 p.

Лопатіна Г.О. Методичні основи системи спілкування за допомогою обміну картками

У статті розглядається проблема навчання спілкування дітей з психофізичними порушеннями за допомогою альтернативних засобів комунікації, у тому числі за системою PECS. Здійснений аналіз поняття «спілкування» з психолого-педагогічних позицій. Зазначено, що в Україні неуклінно зростає кількість дітей з психофізичними порушеннями, а отже, існує нагальна потреба у застосуванні нових, альтернативних методик роботи з ними. Обґрунтована необхідність ретельної теоретичної та практичної підготовки фахівців та батьків до роботи з картками. Визначені основні цілі, засоби додаткової комунікації. Доведено, що навчання дітей із порушенням слуху; дизартрією, анартрією, апраксією; розумовою відсталістю; аутизмом; синдромом Дауна; прогресуючими захворюваннями; у разі захворювань або травм у результаті аварій або інсульту; при тимчасових обмеженнях мовлення за допомогою засобів альтернативної комунікації значно підвищує рівень їх соціалізації, покращує якість життя, розвиває самоповагу й надає можливість відчувати себе повноцінною особистістю. Схарактеризовані основні етапи системи спілкування за допомогою обміну картками. Визначені основні правила, за допомогою яких можна уникнути труднощів під час навчання спілкування дітей з особливими потребами.

Ключові слова: спілкування, альтернативна комунікація, система PECS.

Лопатіна А.А. Методические основы системы общения с помощью обмена карточками

В статье рассматривается проблема обучения общению детей с психофизическими нарушениями с помощью альтернативных средств коммуникации, в том числе по системе PECS. Осуществлен анализ понятия «общение» с психолого-педагогических позиций. Отмечено, что в Украине увеличивается количество детей с психофизическими нарушениями, а следовательно, существует потребность в применении новых, альтернативных методик работы с ними. Обоснована необходимость тщательной теоретической и практической подготовки специалистов и родителей к работе с карточками. Определены основные цели, средства дополнительной коммуникации. Доказано, что обучение детей с нарушением слуха; дизартрией, анартрией, апраксией; умственной отсталостью; аутизмом; синдромом Дауна; прогрессирующими заболеваниями; в случае заболеваний или травм в результате аварий или инсульта; при временных ограничениях речи с помощью средств альтернативной коммуникации значительно повышает уровень их социализации, улучшает качество жизни, развивает самоуважение и дает возможность почувствовать себя полноценной личностью. Охарактеризованы основные этапы системы общения с помощью обмена карточками. Определены основные правила, с помощью которых можно избежать сложностей во время обучения общению детей с особыми потребностями.

Ключевые слова: общение, альтернативная коммуникация, система PECS.

Lopatina H.O. Methodological foundations of the system of communication through the exchange of cards

The article deals with the problem of teaching children to communicate with psychophysical disorders using alternative means of communication, including in PECS. The analysis of the concept of "communication" with the psycho-pedagogical positions. It is noted that in Ukraine increased the number of children with mental and physical disorders, and hence there is a need for a new, alternative methods of working with them. The necessity of a thorough theoretical and practical training professionals and parents to work with the cards. The main objectives, means more communication. It is proved that the education of children with hearing impairments; dysarthria, anarthria, apraxia; mental retardation; autism; Down syndrome; progressive disease; in the case of illness or injury as a result of accidents or stroke; under the time constraints of speech by means of alternative communication significantly increases the level of socialization, improves quality of life, develop self-esteem and gives an opportunity to feel the full personality. Describes the main stages of the system of communication through the exchange of cards. The basic rules that can help you avoid problems while learning communication of children with special needs.

Keywords: communication, alternative communication, system PECS.

Стаття надійшла до редакції 26.09.2014р.

Статтю прийнято до друку 29.09. 2014 р.

Рецензент: д.п.н., проф. Зайцева Л.І.